

УДК 378 (477)(09)

Л. П. Войналович,
кандидат педагогічних наук, викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ПЕДТЕХНІКУМАХ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено питання підготовки педагогічних кадрів для задоволення культурно-освітніх потреб національних меншин в галузі вищої професійної педагогічної освіти в 20-х роках ХХ століття. Наведено дані про мережу педагогічних технікумів, які функціонували в Україні в зазначений період для представників різних національних меншин. Проаналізовано змістовий та процесуальний аспекти професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних технікумах для національних меншин, організованих в Україні у другій половині 20-х рр. ХХ століття. Також розглянуто допоміжні навчальні заклади, що сприяли вступу до національних педагогічних технікумів, а саме – підготовчі курси, які діяли при національних педагогічних технікумах.

На сучасному етапі розвитку України як суверенної держави не втрачає своєї актуальності завдання забезпечення рівного розвитку мови, культури, освіти всіх національностей, що населяють її територію. Суть цього завдання полягає у необхідності забезпечення інтересів різних етнічних і національних груп та всебічного задоволення їхніх потреб у державному житті. Проведення державної освітньої політики в напрямку сприяння розвитку полікультурного суспільного середовища передбачає обов'язкове надання можливості національним меншинам отримувати освіту рідною мовою. З огляду на це, важливу роль відіграє вивчення історії підготовки педагогічних кадрів для шкіл національних меншин з метою використання накопиченого прогресивного досвіду і пошуку шляхів ефективного розвитку сучасного полікультурного освітнього середовища. Особливого значення у цьому контексті набуває історичний досвід та осмислення процесів, пов'язаних з національно-культурним будівництвом в Україні в 20-30-х роках ХХ століття.

Попри активні дослідження в цьому напрямку (О. О. Войналович, Н. А. Сейко, Л. Л. Місінкевич, М. В. Марчук, Н. І. Мельник, С. І. Очеретянко, О. І. Жуковський, Е. Ш. Бекірова та інші) все ще недостатньо уваги приділяється саме аналізу досвіду підготовки педагогічних кадрів до роботи у школах для національних меншин.

У зв'язку з цим, **метою статті** є аналіз змістового та процесуального аспектів професійної підготовки майбутніх викладачів шкіл національних меншин у національних педтехнікумах, організованих в 20-х рр. ХХ століття.

Педагогічні технікуми для національних меншин з'явилися на освітній карті України в 1925 р. Базою для їх організації послужили трирічні педагогічні курси для національних меншин. На законодавчому рівні це було закріплено постановою РНК УСРР від 9 липня 1925 р. [1: 194].

Так, у середині 20-х років ХХ століття функціонували такі педтехнікуми (далі – ПТ) для представників національних меншин: для **євреїв** – Київський ПТ, Вінницький ПТ, Житомирський ПТ ім. Володарського, Харківський ПТ ім. Жовтневої Революції (з 1927 р. був переведений до Одеси); для **німців** – Хортицький ПТ, Пришибський ПТ; для **поляків** – Київський ПТ ім. Ф. Кона; для **болгар** – Преславський ПТ; для **греків і татар** – в 1926 / 27 н. р. було відкрито грецьке відділення на базі Маріупольського українського ПТ. В 1930 р. цей навчальний заклад було реорганізовано в Маріупольський грецький ПТ, який готував вчителів із знанням греко-елінської, греко-татарської та татарської мов; для **молдаван** – Балтський ПТ (переведений до м. Балта в 1925 р. з м. Одеса); для **росіян** – Катеринославський ПТ ім. Петровського, Київський ПТ ім. Пирогова [2: 68-69].

Педтехнікуми (як і трирічні педкурси) отримали статус вищих навчальних закладів у галузі професійної педагогічної освіти, які готували вчительські кадри з вищою освітою. Навчальний план педтехнікумів був розроблений та ухвалений у лютому 1925 р. Методкомом Головопрофосвіти України, що свідчить про запровадження централізованого підходу до підготовки національних педкадрів в Україні, контролю за змістом цієї підготовки з боку вищих державних органів управління освітою [3]. Тривалість навчання у цьому навчальному закладі становила 3 роки, кожен рік поділявся на триместри. Склад навчального плану педтехнікумів було залишено переважно таким самим, що і для педкурсів, лише з деякими поправками. Так, аналіз зазначеного навчального плану свідчить, що він був також розрахований на 36 годин тижневої роботи на кожному курсі і складався з 3 циклів: суспільствознавчого, виробничого та педагогічного. З огляду на те, що навчальний план педтехнікуму був розрахований на осіб з рівнем знань не нижче профшколи, з програм окремих дисциплін було вилучено вивчення елементарних курсів географії, ботаніки, зоології, політграмоти і суспільствознавства. Новий навчальний план мав на меті зменшити багатопредметність та дублювання у дисциплінах педагогічного циклу для чіткого розуміння, яких саме педагогічних працівників потребував педтехнікум.

З огляду на це, було проведено укрупнення дисциплін усіх трьох циклів. Так, у змісті підготовки у педтехнікумі такі предмети **суспільствознавчого циклу**, як економіка і економічна географія об'єднувалися з курсом політекономії і вивчалися протягом перших двох років. Радянську конституцію було об'єднано з курсом радянського будівництва під назвою "Радянська держава і право", що стало вступним курсом до суспільствознавчого циклу. Такий предмет, як "Історія класової боротьби" охоплював: історію форм народного господарства, історію революційних рухів, історію соціалізму та робітничого руху. Обов'язковим для підготовки майбутніх учителів шкіл національних меншин було також вивчення української, російської та всесвітньої

літератури протягом другого і третього років навчання, яка вивчалася у контакті з іншими дисциплінами суспільствознавчого циклу в якості "художньої ілюстрації до ідеології суспільства в класовій боротьбі" [3: 31].

Виробничий цикл складався з навчальних предметів загальноосвітнього та політехнічного характеру. Курс "Неживої природи" у зазначеному плані був замінений окремими дисциплінами: фізикою, хімією та метеорологією. Курс "Органічна природа" зосереджувався на вивченні біологічних явищ та законів.

Головними відмінностями **педагогічного циклу** педтехнікуму від педкурсів було те, що у педтехнікумі вивчення педології, яка набувала в той час поширення у складі педагогічних дисциплін, було розширено – воно проводилося протягом трьох років навчання, а на педкурсах лише на першому і другому курсах. Вивчення курсу "Педологія" передбачало ознайомлення з низкою наукових галузей, що вивчали дитину з погляду її природних властивостей, а саме: анатомією, фізіологією дитячого організму під час його росту, теорією про вищу нервову й психічну діяльність дитини, гігієною дитячого віку, особливостями поведінки у колективі.

Вивчення національної мови (3 год.), яка входила в той час до складу дисциплін педагогічного циклу (у чому ми вбачаємо особливий акцент на цьому предметі у змісті професійної підготовки вчителя шкіл національних меншин), планувалося на всіх трьох курсах як заняття в групах, а не усіма студентами разом, як це було з іншими дисциплінами, що можна розцінювати як захід для покращення умов оволодіння мовою кожним студентом. Велика увага надавалася також тим дисциплінам педагогічного циклу, які сприяли естетичному і культурному вихованню студентів, розвивали творчий потенціал майбутніх педагогів: образотворчому мистецтву, співам і музиці, фізкультурі та праці у майстернях. Теоретичне вивчення цих дисциплін на першому і другому курсах мало педагогічний ухил з виховуючим значенням, метою якого було виростити гармонійно розвинутого педагога і прищепити йому гарний смак та потяг до прекрасного. На третьому курсі заняття мистецтвом, співами та фізкультурою тісно поєднувалися з педпрактикою (відбувалося практичне ознайомлення з цими предметами та методиками їх застосування у школі під час проходження педпрактики), тому окремих годин на їх викладання не передбачалося [3: 32].

Краєзнавство як окремий предмет було виключено з навчального плану педтехнікуму, так як все навчання набувало краєзнавчого ухилу, що допомагало уточнити цільову установку педтехнікуму як установи, метою якої була підготовка "культуробітників певного району та впровадження як педагогічного, так і виробничого ухилу роботи у педтехнікумі" [3: 31]. Ця тенденція підтверджується тим фактом, що до змісту підготовки вводилася ціла низка більш конкретизованих (деталізованих) дисциплін, спрямованих на вивчення місцевого краю, а саме: вивчення державних, громадських установ, побуту громадян, вивчення природи, екскурсії на підприємства, які складали цикл політосвітньої та виробничої практики.

Позитивною стороною професійно-педагогічної освіти у педтехнікумах було й те, що методичний комітет Укрголовпрофосвіти надавав велике значення підготовці майбутніх учителів до роботи в різних дитячих установах, вводячи до навчального плану окрему дисципліну – вивчення дитячих установ, яка передбачала педпрактику студентів у закладах соціального виховання певного району з першого курсу (на I курсі – 12 днів, на II – 18 днів, на III – 30 днів). У пояснювальній записці наголошувалося на органічному поєднанні всіх предметів різних циклів з кінцевою установкою навчання – підготовкою кваліфікованих культпрацівників для молодших груп трудшколи певного району.

У навчальному плані національного педтехнікуму (як і педкурсів) було залишено факультативне вивчення іноземної мови (3 год.), з метою "навчити студентів користуватись педпрацями, що видаються за кордоном" [3: 31].

Політпросвітницька підготовка у педтехнікумах проводилася у значно ширшому обсязі (порівняно з педкурсами) – у вигляді соціально-політичного наукового мінімуму, до якого входили: марксизм-ленінізм, історія класової боротьби, радянська держава і право, які складали дисципліни суспільствознавчого циклу [4: 36].

Як свідчить проведений нами аналіз нормативних документів, разом з виданням зазначеного навчального плану (1925) була здійснена спроба уніфікації змісту підготовки у національних педтехнікумах у тому сенсі, що методичним комісіям національних педтехнікумів заборонялося вносити зміни в свої навчальні плани на власний розсуд. Це стає зрозуміло з пояснювальної записки до навчального плану педтехнікуму (1925), в якій наголошувалося, що "зміни у розподілі дозволяється робити лише з відома педвертикалі профосу" [3: 30]. Але на підставі виявлених архівних матеріалів ми можемо стверджувати, що на практиці наведений вище уніфікований проект навчального плану педтехнікуму реалізовувався все ж таки з певними відхиленнями. Порівняння його з навчальним планом Київського польського педтехнікуму на 1926 / 27 н. р. та навчальним планом Одеського єврейського педтехнікуму на 1927 / 28 н. р. виявило низку змін у циклах [5: арк. 14, арк. 23]. На нашу думку, це було пов'язано з тим, що у 1920-х роках погляди на зміст і задачі підготовки національних педкадрів у педтехнікумах характеризувалися ще нечіткістю й неузгодженістю. Тому-то у різних педтехнікумах знаходимо відображення цієї неусталеності як у змісті різних циклів, так і в назвах відповідних навчальних курсів. Так, наприклад, з суспільствознавчого циклу випав курс марксизму-ленінізму, натомість з'явився курс під назвою "Історичний матеріалізм", економгеографія і політекономія викладалися як два окремих предмети.

Крім того, порівнюючи дисципліни виробничого циклу обох педтехнікумів з уніфікованим планом, варто зазначити, що в них курс органічної природи був представлений ширше, ніж у зразковому навчальному плані, а саме: до фізики, хімії та метеорології була додана геологія. Курс органічної природи був розбитий на окремі дисципліни, що сприяло більш глибокому вивченню біологічних явищ та законів природи, а саме: в Одеському педтехнікумі він був представлений біологією і зоологією, а у Київському педтехнікумі – біологією і природознавством. Також звертає на себе увагу курс "Методика краєзнавства", що викладався в Одеському

єврейському педтехнікумі, який передбачав вивчення основ викладання краєзнавства, методів ознайомлення з природою і побутом місцевого краю.

Предмети природничого характеру, що входили до виробничого циклу, серед іншого формували фаховий компонент підготовки майбутніх учителів для установ соціального виховання серед представників рідних національностей. Ці предмети, які давали необхідні знання з основ фізики, хімії, біології, географії, метеорології, математики тощо, викладалися переважно на перших двох курсах педтехнікуму і складали підвалини професійної діяльності, оскільки елементи природничих знань викладались у молодшому концентрі трудшкіл національних меншин.

Зміст навчальної роботи у національних педтехнікумах (так як і на педкурсах) був повністю підпорядкований тогочасним ідеологічним вимогам. Так, дисципліни, які сприяли формуванню класової свідомості викладалися протягом усього терміну навчання, починаючи з першого триместру (історія класової боротьби, історичний матеріалізм, методика політосвіти тощо).

Психолого-педагогічна підготовка у педтехнікумі передбачала ознайомлення і вивчення знань, пов'язаних з питаннями виховання та організації дитячого життя й комуністичного дитячого руху.

Порівняння дисциплін педагогічного циклу зазначених педтехнікумів з уніфікованим навчальним планом дає підстави говорити про більш насичений у них блок предметів цього циклу. Окрім педології й сучасних педагогічних систем, у педтехнікумах викладалися такі дисципліни, що складали фундамент професійної діяльності національного вчителя: дидактика і школознавство, анатомія і фізіологія дитини (які в той час у навчальних планах було віднесено до дисциплін виробничого циклу), натомість зі змісту професійної підготовки цих технікумів випав курс "Семинари по соцвиху" [5: арк. 14; 6: арк. 23].

Розглядаючи студентів як майбутніх освітніх працівників у середовищі національних меншин, педтехнікуми прикладали значні зусилля до викладання національних мов протягом усього терміну навчання. Викладання національної мови включало такі аспекти: теорія, техніка письмової та усної мови, методика мови, розказування, художнє читання, драматизація [3: 30]. На підготовці національних педкадрів також позначився курс на українізацію, проголошений у республіці на початку 20-х років ХХ ст., що передбачав обов'язкове викладання української мови по 2 год. / тиждень на всіх трьох курсах.

Отже, з наведених навчальних планів видно, що на тлі загального дотримання усіх структурних компонентів зразкового навчального плану в національних педтехнікумах його практична реалізація супроводжувалася певними видозмінами, що виражалися у наявності тих чи інших курсів у складі вже усталених циклів підготовки та варіаціях у відведених на них годинах. Також варто зазначити, що національні мови входили до складу предметів педциклу, що забезпечували спеціальну (фахову) підготовку.

Водночас, на нашу думку, негативним було те, що, незважаючи на посилення краєзнавчого ухилу у змісті підготовки у національних педтехнікумах, у навчальних планах деяких з них, наприклад, Київського польського педтехнікуму та Одеського єврейського педтехнікуму, не вистачало предметів національного характеру, що знайомили б з національною історією, культурою, географією історичної батьківщини, історією національної літератури тощо. Звертає на себе увагу і відсутність дисциплін методичного характеру (методика навчання у школі, методика національної мови, методика математики, природознавства, письма тощо).

Своєрідною підготовчою ланкою, яка передувала вступу до національних педагогічних технікумів стали **однорічні підготовчі курси (або відділення)**. Вимоги, що висувалися до абітурієнтів для вступу на підготовчі курси, були досить високими. Крім загальноосвітніх знань, вимагалися також знання з національної літератури, володіння національною мовою [5: арк. 3 зв.].

Зміст підготовки на підготовчих курсах полягав у засвоєнні курсантами необхідного мінімуму загальноосвітніх знань на політехнічній основі, що складався, головним чином, з предметів виробничого циклу та декількох – педагогічного (образотворче мистецтво, музика, фізкультура, національна мова), необхідних для вступу до педтехнікуму [5: арк. 14 зв.; 6: арк. 23]. Організація і функціонування зазначених курсів у досліджуваній період були цілком виправданим і необхідним заходом, з огляду на недостатньо високу підготовку бажаючих вступити до педтехнікумів. Це засвідчують документи вступної кампанії до Київського польського педтехнікуму за 1926 / 27 н. р., а саме: з 58 абітурієнтів, що склали іспити, 52 чол. (!) було зараховано на підготовчі курси, а решта – на перший курс [5: арк. 8].

Не менш серйозними були програмові вимоги для вступу до самих національних педтехнікумів. Так, у програмі для вступу на перший курс Вінницького єврейського ПТ на 1926 / 27 н. р. були розміщені вимоги з усіх трьох циклів. Наведемо уривок з програмових вимог педагогічного циклу: "1) Єврейська мова і література. Вміти правильно й на письмі висловлювати свої думки, знати граматику в обсязі підручника Співака "Юдіше шпрах" і виявити знайомство з творами Шолом Алейхема "Менделе Мохем сфорім". 2) Українська і російська мови. Вміти усно й на письмі правильно викласти свої думки, найти головну думку твору, вміти збудувати план для свого твору й з прочитаного, скласти діловий папер і виявити знайомство з одним-двома творами таких укр. письменників: Васильченка, Коцюбинського, Винниченка, Франка і з одним-двома творами рос. письменників. 3) Малювання. Вміти змалювати найпростіші предмети" [7: арк. 43]. Порівнюючи ці вимоги з вимогами для вступу на підготовчі курси, стає зрозуміло про поступове їх ускладнення, що передбачало наявність в абітурієнтів більш глибоких і ґрунтовних знань як національної мови і літератури, так і української й російської мов, щоб вступити до педтехнікуму.

Основною формою теоретичних занять у національних педтехнікумах були лекції, практичне оволодіння і закріплення матеріалу відбувалось на семінарах і практичних заняттях у формі співбесід та доповідей, а також застосовувався лабораторно-бригадний метод. Цей метод на той час набув широкого застосування у підготовці майбутніх учителів, який передбачав високий ступінь самостійності студентів і постійну допомогу й контроль над поточною роботою з боку керівників груп. Він орієнтував студентів на опрацювання матеріалу з книг, виконання лабораторних робіт за інструкціями, самостійно, отримуючи від викладачів лише консультації з окремих питань. Студенти поділялися на бригади по 5-8 чол., а по закінченню роботи за всю бригаду перед викладачем звітував бригадир [1: 215]. Контроль за навчально-виховним процесом передбачав три форми: 1) поточний – перевірка відвідування; 2) періодичний – заліки й іспити з визначенням рівня знань студентів; 3) спеціальний – індивідуальний [4: 42].

Отже, оцінюючи загалом тенденції розвитку змісту професійної підготовки вчителів у національних педтехнікумах, варто зазначити, що з часу їх появи (1925 р.) підготовка національних педагогічних кадрів здійснювалася зі зростаючою ідеологічною спрямованістю та характеризувалася заходами для подолання багатопредметності і паралелізму (дублювання) у дисциплінах педагогічного циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932) : [монографія] / Г. І. Ясницький. – К. : Вид-во Київського університету, 1965. – 256 с.
2. Войналович Л. П. Підготовка вчителів для шкіл національних меншин в Україні (20-30-ті рр. XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Войналович Людмила Петрівна. – Житомир, 2011. – 274 с.
3. Пояснювальна записка до навчального плану Педагогічного Технікуму (31 березня 1925 р.) // Бюлетень НКО. – 1925. – № 10. – С. 29–33.
4. Кодекс законів о народном просвещении У.С.С.Р. – Харьков : Издание НКП УССР, 1922. – 77 с.
5. ЦДАВОВУ України, ф. 166, оп. 6, спр. 5058, арк. 3 зв., 8, 14.
6. ЦДАВОВУ України, ф. 166, оп. 6, спр. 5415, арк. 23.
7. ДАВО, ф. Р-256, оп. 1, спр. 1204, арк. 43.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Yasnyts'kyi G. I. Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921-1923) [Development of Public Education] / G. I. Yasnyts'kyi. – K. : Vyd-vo Kyivs'kogo universytetu, 1965. – 256 s.
2. Voinalovych L. P. Pidgotovka vchyteliv dlia shkil natsional'nykh menshyn v Ukraini (20-30-ti roky XX stolittia) [Teacher's Training for Schools of National Minorities in Ukraine (20-30 Years of the XX Century)] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / L. P. Voinalovych. – Zhytomyr, 2011. – 274 s.
3. Poiasniuvai'na zapyska do navchal'nogo planu Pedagogichnogo Tekhnikumu (31 bereznia 1925 r.) [Explanatory Note to the Educational Plan of the Teachers' Training College (March '31'1925)] // Biuletен' NKO [Bulletin]. – 1925. – № 10. – S. 29–33.
4. Kodeks zakonov o narodnom prosveshchenii U.S.S.R. [Code of Laws about Public Education of U.S.S.R.]. – Khar'kov : Izdanie NKP USSR, 1922. – 77 s.
5. TsDAVOVU Ukrainy, f. 166, op.6, spr. 5058, ark. 3 zv., 8, 14.
6. TsDAVOVU Ukrainy, f. 166, op.6, spr. 5415, ark. 23.
7. DAVO, f. R-256, op.1, spr. 1204, ark. 43.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2012 р.

Войналович Л. П. Содержание профессиональной подготовки учителей в педагогических техникумах для национальных меньшинств в Украине в 20-х годах XX столетия.

Статья освещает проблемы подготовки педкадров для удовлетворения культурно-образовательных потребностей национальных меньшинств в сфере высшего профессионального педагогического образования в 20-х годах XX ст. Приведены данные о сети педтехникумов, которые функционировали в Украине в данный период для национальных меньшинств. Проанализированы содержательный и процессуальный аспекты профессиональной подготовки будущих учителей в педтехникумах для национальных меньшинств, организованных в Украине во второй половине 20-х годов XX ст. Также рассматриваются вспомогательные учебные заведения, способствовавшие поступлению в национальные педтехникумы, а именно – подготовительные курсы.

Voinalovych L. P. The Content of the Professional Teachers' Training in the Teachers' Training Colleges for National Minorities in Ukraine in the 20-s of the XX Century.

The article highlights the problems of teachers' training for satisfying cultural-educational demands of national minorities in the sphere of higher professional pedagogical education in the 20-s of the XX century. The article cites figures about the system of teachers' training colleges that functioned in Ukraine for different representatives of national minorities. The content and procedure aspects of pedagogical training of future teachers in the teachers' training colleges for national minorities in Ukraine in the second half of the 20-s of the XX century are analyzed. Also the article studies subsidiary educational establishments that promoted to entering the national teachers' training colleges, namely preparatory courses.